

۱ در بیت «پیش کمان ابرویش لایه همی کنم ولی / گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند»: الف) شاعر در هجای هفتم مصراع اول بیت، از کدام اختیار «زبانی» استفاده کرده است؟ ب) وزن این بیت چیست؟

۲ در کدامیک از واژگان بیت زیر، مصوّت بلند «ی» همواره کوتاه تلفظ می‌شود؟ بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم / فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو دراندازیم

۳ در کدامیک از ابیات زیر، هر سه اختیار زبانی (بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه - حذف همزه - کوتاه تلفظ کردن مصوّت بلند) به کار رفته است؟ الف) سعدی نظر از رویت کوتاه نکند هرگز / ور روی بگردانی، در دامن آویزد ب) پس سوی کاری فرستاد آن دگر / تا از این دیگر شود او با خبر

۴ در کدامیک از واژگان بیت زیر، مصوّت بلند «ی»، همواره کوتاه است؟ «به دشت دل گیاهی جز گل رویت نمی‌روید / من این زیبا زمین را آزمودم میهن ای میهن!»

۵ در بیت «در دام فتاده آهوئی چند / محکم شده دست و پای در بند»: الف) چرا مصوّت بلند / و / در کلمه‌ی «آهو» کوتاه تلفظ شده است؟ ب) شاعر در واژه‌ی «آهو» از کدام اختیاری شاعری داخل کمانک مقابل، استفاده کرده است؟ (وزنی - زبانی) ج) چند هجای کشیده (بدون توجه به اختیارات شاعری) در بیت وجود دارد؟

۶ برای هریک از ابیات زیر، یکی از وزن‌های داخل کمانک را انتخاب کنید. (ناهمسان - همسان یک پایه‌ای - همسان دولختی) الف) بی‌تو در کلبه‌ی گدایی خویش / رنج‌هایی کشیده‌ام که مپرس ب) گفתי به غم بنشین یا از سر جان برخیز / فرمان برمت جانا، بنشینم و برخیزم ج) نسیم صبح را گفتم که با او جانبی داری / کز آن جانب که او باشد، صبا عنبرفشان آید

۷ متن زیر از کتاب «تاریخ بیداری ایرانیان» را بخوانید و به پرسش‌ها پاسخ دهید. «چه آن بزرگ‌مرد از آن یگه اشخاص بود که به قابلیت خود بدون اسباب و مساعدت خارجی از پستی به بلندی رسید. یعنی پسر سرآشپز قائم مقام بود و در اثنای کار و شغل، خویش را دارای رتبه و مقام صدارت نمود. دوست و دشمن او را از نوادر دهر شمردند و کارهای امیرنظام از ترتیب و انتظام قشون و اصلاح کار دفتر و مالیه که همه در یک دو سال صورت گرفت، گواه و دلیل بزرگی مرد است.» الف) دو ویژگی «زبانی» برای متن بنویسید. ب) نویسنده‌ی متن کیست؟ ج) این کتاب مربوط به کدام «حوزه‌ی ادبی» در نثرنویسی دوران بیداری است؟

۸ اختیار «وزنی» مشترک در دو مصراع بیت زیر را بنویسید. «آمد سوی کعبه سینه پرچوش / چون کعبه نهاد حلقه در گوش»

۹ تقطیع بین کمانک، با کدام «اختیار زبانی» مطابقت دارد؟ درخت دوستی: (U --- U -)

۱۰

برای هریک از ابیات زیر، یکی از وزن‌های داخل کمانک را انتخاب کنید.
(همسان یک‌پایه‌ای - ناهمسان - همسان دولختی)
الف) پیش کمان ابرویش لابه همی کنم ولی / گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند
ب) نسیم صبح را گفتم که با او جانبی داری / کز آن جانب که او باشد، صبا عنبرفشان آید
ج) در دام فتاده آهوئی چند / محکم شده دست و پای در بند

۱۱

با توجه به بیت «اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را / به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را»
الف) اختیار «حذف همزه» در کدام هجای بیت صورت گرفته است؟
ب) «تغییر کمیت مصوت‌ها» را در هجاهای بیت مشخص کنید.

۱۲

در تقطیع نمونه‌های زیر، برای هر مورد کدام اختیار شاعری استفاده شده است؟ نوع اختیار را بنویسید.
الف) جادویی «— U —»
ب) بهانه «— U —»

۱۳

واژه‌ی «دلارام» را یک بار بدون حرف همزه و یک بار با حذف همزه، تقطیع هجایی کنید.

۱۴

پایه‌های آوایی و نشانه‌های هجایی بیت زیر را مشخص کنید.
«سعدی نظر از رویت کوتاه نکند هرگز / و روی بگردانی در دامت آویزد»

۱۵

نمونه‌های زیر، به صورتی که بین دو کمانک تقطیع شده‌اند، با کدام نوع اختیار شاعری مطابقت دارد؟
الف) نیاز من (— U — U —)
ب) تو گفتی (— — —)

۱۶

در بیت «هوای حوصله‌ام تا همیشه بارانی است / که مشت سرخ من اکنون به وضع بحرانی است» چند «حذف همزه» وجود دارد؟

۱۷

پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات شاعری زبانی به کار رفته در هر کدام را مشخص کنید.
الف) همه برگ بودن همی ساختی / به تدبیر رفتن نپرداختی (سعدی)
ب) آمد سوی کعبه سینه پرچوش / چون کعبه نهاد حلقه در گوش (نظامی)
پ) سوی چاره گشتم ز بیچارگی / ندادم بدو سر به یکبارگی (فردوسی)
ت) نکوهش مکن چرخ نیلوفری را / برون کن ز سر باد و خیره سری را (ناصرخسرو)

۱۸

پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات شاعری زبانی به کار رفته در هر کدام را مشخص کنید.
الف) تفرّج‌کنان در هوا و هوس / گذشتیم بر خاک بسیار کس (سعدی)
ب) من نمی‌گویم زیا کن یا به فکر سود باش / ای ز فرصت بی‌خبر در هر چه هستی، زود باش (بیدل)
پ) بیچارگی ورا چو دیدند در چاره‌گری زبان کشیدند (نظامی)
ت) خَلد گر به پا خاری آسان برآید / چه سازم به خاری که در دل نشیند؟ (طیب اصفهانی)

۱۹

پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات شاعری زبانی به کار رفته در هر کدام را مشخص کنید.
الف) گفت: ای پسر این نه جای بازی است / بشتاب که جای چاره‌سازی است (نظامی)
ب) فریاد که در رهگذر آدم خاکی / بس دانه فشاندند و بسی دام تنیدند (فروغی بسطامی)
پ) بر همه اهل جهان سید و سرور علی است / در ره دین خدا، هادی و رهبر علی است (قدسی مشهدی)
ت) ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی / چه کنم که هست این‌ها گل باغ آشنایی (عراقی)

تقطیع مثال‌های زیر، به صورتی که بین کمانک تقطیع شده است، با کدام اختیارات شاعری مطابقت دارد؟

آهوی دشت (U -- U -)	ساقی ما (- U U -)	جادویی (- U -)
بهانه (-- U)	سوی من (- U U)	درخت دوستی (- U --- U)
	شب و روز (U -- U)	تو گفתי (---)

مصوت بلند «ی» در چه صورت همیشه کوتاه و مصوت بلند «و» در چه صورت همیشه بلند تلفظ می‌شود؟

در تقطیع نمونه‌های زیر، کدام اختیار (زبانی) شاعر استفاده شده است؟
الف) جادویی «- U -» ب) بر آید «-- U»

از بین ابیات زیر، ابیاتی را که دارای وزن یکسانی هستند را تقطیع هجایی کنید و بنویسید که از چه نوع اختیارات شاعری در آن‌ها استفاده شده است؟

- ۱- بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایه‌بان دارد / بهار عارضش خطی به خون ارغوان دارد
- ۲- ور از نه چرخ بر تازی بسوزی هفت دریا / بدرم چرخ و دریا را به عشق و صبر و پیشانی
- ۳- این چه می بود از چه ساغر ریخت ساقی در گلویم / کز سر مستی گذشت از هر دو عالم های و هویم

از بین ابیات زیر، ابیاتی را که دارای وزن همسان دولختی هستند، تقطیع هجایی کنید و بنویسید که از چه نوع اختیارات شاعری در آن‌ها استفاده شده است.

- ۱- آن فتنه چو بر خیزد صد فتنه برانگیزد / و آن لحظه که بنشیند صد شور به پا خیزد
- ۲- در دام فتاده آهویی چند / محکم شده دست و پای در بند
- ۳- سعدی نظر از رویت کوتاه نکند هرگز / وز روی بگردانی در دامت آویزد

در ابیات زیر اختیارات شاعری به کار برده شده را مشخص کنید.

- ۱- غمش در نهان خانه دل نشیند / به نازی که لیلی به محمل نشیند
- ۲- توان بود هر که دانا بود / ز دانش دل پیر برنا بود
- ۳- گر از این منزل ویران به سوی خانه روم / دگر آنجا که روم عاقل و فرزانه روم

در نمونه‌های زیر کلماتی که بین دو هلال تقیع شده است را بررسی کنید و بنویسید که در تقطیع آن‌ها از کدام اختیارات شاعری استفاده شده است؟

- ۱) نوای نی (U -- U) ۲) آرزوی خوب (U -- -- U -)
- ۳) دل پاک (U -- U) ۴) بازی دهر (U -- -- U -)

مصوت بلند «ی» در چه صورت همیشه کوتاه و مصوت بلند «و» در چه صورت همیشه بلند است؟

پس از مشخص کردن پایه‌های آوایی ابیات زیر، اختیارات زبانی استفاده شده در آن‌ها را استخراج کنید.

- ۱- شخص خفت و خرس می‌راندش مگس / وز ستیز آمد مگس زو باز پس
- ۲- من آن نگین سلیمان به هیچ نستادم / که گاه بر او دست اهرمن باشد
- ۳- نبینی باغبان چون گل بکارد / چه مایه غم خورد تا گل برآرد
- ۴- چنان در قید مهرت پات بندم / که گویی آهویی سر در کمندم

۳۰ ابیات زیر را از نظر «کوتاه تلفظ کردن مصوت‌های بلند» بررسی کنید.

- ۱- در دام فتنده آهوپی چند / محکم شده دست و پای در بند
- ۲- پیش کمان ابرویش لابه همی کنم ولی / گو کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند

۳۱ ابیات زیر را از نظر «بلند تلفظ کردن هجای کوتاه» بررسی کنید.

- ۱- به صد جان ارزد آن رغبت که جانان / نخواهم گوید و خواهد به صد جان
- ۲- همه کارم ز خودکامی به بدنمای کشید آخر / نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفل‌ها
- ۳- تو کجایی تا شوم من چاکرت / چارقت دوزم کنم شانه سرت

۳۲ ابیات زیر را از نظر اختیارات شاعری بررسی کنید و بنویسید که کدام بیت در چه وزنی سروده شده است؟

- ۱- این چه می بود از چه ساغر ریخت ساقی در گلویم / کز سر مستی گذشت از هر دو عالم های و هویم
- ۲- آن فتنه چو برخیزد صد فتنه برانگیزد / و آن لحظه که بنشیند بس شور به پا خیزد
- ۳- در آن مجلس که جام عشق نوشند / کجا پند خردمندان نیوشند
- ۴- نایبستی هم اول مهر بستن / چو در دل داشتی پیمان شکستن

۳۳ بیت زیر را تقطیع (نشانه‌گذاری) و پایه‌های آوایی آن را مشخص کنید و سپس اختیارات زبانی را که در آن استفاده شده است، بنویسید.

پس سوی کاری فرستاد آن دگر / تا از این دیگر شود او بی‌خبر

۳۴ تقطیع مثال‌های زیر به صورتی که بین دو هلال تقطیع شده است با کدام اختیارات شاعری مطابقت دارد؟

- ۱- جادویی (-U -)
- ۲- ساقی ما (-UU -)
- ۳- درخت دوستی (-U - -U)
- ۴- تو گفتی (- - -)

۳۵ پس از تقطیع هجایی و تعیین پایه‌های آوایی ابیات زیر دو مصراع ابیات را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که شاعر از کدام اختیار زبانی بهره برده است؟

- ۱- پیش کمان ابرویش لابه همی کنم ولی / گوش کشیده است از آن گوش به من نمی‌کند
- ۲- نسیم صبح را گفتم که با او جانبی داری / کز آن جانب که او باشد صبا عنبرفشان آید
- ۳- سعدی نظر از رویت کوتاه نکند هرگز / ور روی بگردانی در دامن آویزد

۳۶ ابیات زیر را از نظر «تغییر کمیت مصوت‌ها» بررسی کنید و نام اوزان بیت را بنویسید.

- ۱- اگر لذت ترک لذت بدانی / دگر لذت نفس لذت نخوانی
- ۲- ور از نه چرخ برتازی، بسوزی هفت دریا را / بدرم چرخ و دریا را به عشق و صبر و پیشانی

۳۷ مصراع‌های زیر را از نظر حذف همزه بررسی کنید.

- ۱- من اگر رندم اگر شیخ ز هر فرقه که هستم
- ۲- کواکب در سجود افتند اگر لب را بجنابانی

۳۸ بیت زیر را از نظر تغییر کمیت مصوت‌ها بررسی کنید و نام وزن بیت را بنویسید.

بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایه‌بان دارد / بهار عارضش خطی به خون ارغوان دارد

۳۹ بیت زیر را از نظر حذف همزه و نوع وزن بررسی کنید.

کی شعر تر انگیزد، خاطر که حزین باشد / یک نکته از این معنی گفتیم و همین باشد

۴۰. اختیار زبانی به چند نوع تقسیم می‌شود؟ توضیح دهید.

۴۱. اختیارات شاعری به چند نوع تقسیم می‌شود؟ توضیح دهید.

۴۲. اختیارات شاعری را توضیح دهید.

۴۳. نام رکن (پایهٔ آوایی) ($U--$) را بنویسید.

۴۴. در کدام مثال همزه حذف شده است؟

۱: مرد افکن ($---$)
۲: خوشآواز ($u---$)

۴۵. بیت زیر را تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی و سپس تقطیع (نشانه‌گذاری) به ارکان (پایه‌های آوایی) کنید.
«اگر کاری کنی مزدی ستانی
چو بی‌کاری یقین بی‌مزد مانی»

۴۶. نام رکن (پایهٔ آوایی) ($U--$) را بنویسید.

۴۷. بیت زیر را تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی و سپس تقطیع (نشانه‌گذاری) به ارکان (پایه‌های آوایی) کنید.
«خدایا به خواری مران از درم
که صورت نبندد دری دیگرم»

۴۸. نام رکن (پایهٔ آوایی) ($U--$) را بنویسید.

۴۹. بیت زیر را تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی و سپس تقطیع (نشانه‌گذاری) به ارکان (پایه‌های آوایی) کنید.
«الهی سینه‌ای ده آتش افروز
در آن سینه دلی وان دل همه سوز»

۵۰. رکن (پایهٔ آوایی) معادل هجاهای مقابل را بنویسید ($UU--$)

۵۱. رکن (پایهٔ آوایی) معادل هجای $U U--$ را بنویسید.

۵۲. رکن (پایهٔ آوایی) معادل هجای $U--$ را بنویسید.

با توجه به تقطیع و علامت‌گذاری بیت زیر، یک اختیار زبانی مشخص کنید.
چو خواهی که نامت بُود جاودان مکن نام نیک بزرگان نهان

دَا	وِ	جَا	وَد	بُ	مَت	نَا	کِ	هَی	خَا	جُ
-	U	-	-	U	-	-	U	-	-	U
هَان	نَ	گَا	زُر	بُ	کِ	نِی	م	نَا	گُن	م
-	U	-	-	U	-	-	U	-	-	U

۵۴ ارکان (پایه‌های آوایی) معادل هجای (- U -) را بنویسید.

۵۵ ارکان (پایه‌های آوایی) معادل هجای (- U -) را بنویسید.

۵۶ بیت زیر را تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی و سپس تقطیع (نشانه‌گذاری) به ارکان (پایه‌های آوایی) نمایید و وزن حاصل از آن را بنویسید.

خَلد گر به پا خاری آسان برآید چه سازم به خاری که در دل نشیند

۵۷ ارکان (پایه‌های آوایی) معادل هجای « - U - - » را بنویسید.

۵۸ ارکان (پایه‌های آوایی) معادل هجای « - U U - - » را بنویسید.

۵۹ در بیت زیر کدام اختیارات زبانی مشاهده می‌شود؟

چو خواهی که نامت بود جاودان مکن نام نیک بزرگان نهان

۶۰ با توجه به تقطیع (نشانه‌گذاری) و علامت‌گذاری بیت زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید
سپردم به تو دل ندانسته بودم که تو بی وفا در جفا تا کجایی

سِ	پُر	دَم	بِ	تُ	دِل	نَ	دَا	نِی	تِ	بُو	دَم
-	-	U	-	-	U	-	-	U	-	-	U
کِ	تُ	بِی	وَ	فَا	دَر	جَ	فَا	تَا	کِی	جَا	بِی
-	-	U	-	-	U	-	-	U	-	-	U

الف) کدام رکن تکرار شده است؟

ب) نام وزن حاصل از تکرار این ارکان چیست؟

پ) یک اختیار زبانی در بیت بیابید.

۶۱ ارکان (پایه‌های آوایی) معادل هجای زیر را بنویسید.

- U -

۶۲ ارکان (پایه‌های آوایی) معادل هجای زیر را بنویسید.

--- U

۶۳ تقطیع واژه‌ی زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع شده است، با کدام اختیار شاعری مطابقت دارد.
بهانه = (- U)

۶۴ در بیت زیر دو اختیار زبانی بیابید.
مرا عهدی است با جانان که تا جان در بدن دارم
هواداران کویش را چو جان خویشتن دارم

۶۵ واژه‌ی مشخص شده در بیت زیر را یکبار با حذف همزه و یکبار بدون حذف همزه تقطیع کنید و زیر هر هجا علامت آن را بگذارید.
جنگ از طرف دوست دل‌آزار نباشد
یاری که تحمل نکند یار نباشد

۶۶ تقطیع مثال زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع (نشانه‌گذاری) شده است، با کدام یک از اختیارات شاعری مطابقت دارد؟
نوی نی = (--- U)

۶۷ نام بحر حاصل از تکرار «فاعلاتن» چیست؟

۶۸ واژه‌ی «خوش آواز» را یکبار با حذف همزه و یکبار بدون حذف همزه تقطیع و علامت‌گذاری کنید.

۶۹ تقطیع مثال زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع شده است، با کدام اختیار زبانی مطابقت دارد؟
سبوی آب = (U --- U)

۷۰ واژه‌ی «خوش آواز» را یکبار با حذف همزه و یکبار بدون حذف همزه تقطیع و علامت‌گذاری کنید.

۷۱ تقطیع مثال زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع شده است، با کدام اختیار زبانی مطابقت دارد؟
سبوی آب = (U --- U)

۷۲ در بیت زیر یک اختیار زبانی بیابید.
توانا بود هرکه دانا بود ز دانش دل پیر برنا بود

۷۳ در بیت زیر یک اختیار زبانی بیابید.
در آن حال پیش آمدم دوستی کزو مانده بر استخوان پوستی

۷۴ تقطیع مثال زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع شده است، با کدام اختیار زبانی مطابقت دارد؟
سوی من = (- U U)

با توجه به علامت‌گذاری بیت زیر، در مصراع دوم، دو اختیار زبانی بیابید و در مورد آن توضیح دهید.
که سبزه کجا تازه گردد دلم

لَم	دِ	دَد	گَر	زِ	تَا	جَا	كُ	زِ	سَب	زِ
-	U	-	-	U	-	-	U	-	-	U
لَم	گِ	دَز	مِ	دَ	هَد	خَا	زِ	سَب	كِ	زِ
-	U	-	-	U	-	-	U	-	U	-

۷۶ ارکان (پایه‌های آوایی) معادل هجاهای زیر را بنویسید.

الف) — U

-

ب) — UU

۷۷ نوع اختیارشاعری به کار رفته، زبانی است یا وزنی؟

۷۸ در کدام هجا اختیار شاعری به کار رفته است؟

۷۹ در بیت زیر دو اختیار زبانی بیابید.

هر کسی از ظنّ خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من

۸۰ پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
چو تو خود کنی اختر خویش را بد مدار از فلک چشم، نیک اختری را
(ناصرخسرو)

۸۱ پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
تفرّج‌کنان در هوا و هوس گذشتیم بر خاک بسیار کس

۸۲ پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
به سبزه کجا تازه گردد دلم که سبزه بخواد دمید از گلم
(سعدی)

۸۳ پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
بباید هوس کردن از سر به در که دور هوس‌بازی آمد به سر
(سعدی)

۸۴ پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
سوی چاره گشتم ز بیچارگی ندادم بدو سر به یکبارگی
(فردوسی)

پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
شد موسم سبزه و تماشا برخیز و بیا به سوی صحرا (سعدی)

پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
همه برگ بودن همی ساختی به تدبیر رفتن نپرداختی (سعدی)

پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
اگر تو ز آموختن سر نتابی بجوید سر تو همی سروری را (ناصرخسرو)

پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
باغبان گر چند روزی صحبت گل بایدش
بر جفای خار هجران صبر بلبل بایدش (حافظ)

پس از تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی بیت زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست تعیین کنید که از چه اختیارات زبانی استفاده شده است:
چو خواهی که نامت بود جاودان
مکن نام نیک بزرگان نهان (سعدی)

در مثال‌های زیر هر جا همزه حذف شده مشخص کنید.
۱) مردافکن (= --). ۲) تیرانداز (= U--). ۳) خوش‌آواز (= U--). ۴) خوش‌آهنگ (= U-U).
۵) از ایشان (= -U). ۶) از ایشان (= --).

تقطیع (نشانه‌گذاری) مثال‌های زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع (نشانه‌گذاری) شده است، با کدام اختیارات شاعری مطابقت دارد؟

نوای نی (= --U). تو گفتی (= --). بهانه (= -U). بازی دهر (= U-U). درخت دوستی (= U--U). سبوی آب (= U-UU).
شب و روز (= U-U). جادویی (= -U). دل پاک (= UU).
سوی من (= UU). سوی من (= -U). آری آنان (= -U).

مصوّت بلند «ی» در چه صورت همیشه کوتاه است و مصوّت بلند «و» در چه صورت همیشه بلند؟

مصوّت‌های کوتاه را در چه صورت می‌توان کشیده تلفظ کرد و مصوّت‌های بلند را در چه صورت کوتاه؟

دو نوع اختیار زبانی را تعریف کنید و برای هر یک چند مثال بیاورید.

منظور از اختیارات زبانی چیست؟

- ۱ الف) تغییر کمیت مصوت یا کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند
(ب) مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن (ص ۵۳)
- ۲ بیا (ص ۵۴)
- ۳ ب) در هجای دوم مصراع اول در کلمه‌ی «سو» کوتاه تلفظ کر تا دن مصوت بلند و در هجای سوم مصراع اول کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند و در هجای نهم مصراع اول و هجای سوم مصراع دوم حذف همزه به کار رفته است (ص ۵۳)
- ۴ گیاه (ص ۵۴)
- ۵ الف) چون بعد از مصوت بلند / و / مصوت آمده است. (ص ۵۲)
ب) زبانی (ص ۵۲)
ج) چهار هجای کشیده (ص ۵۲)
- ۶ الف) ناهمسان (ص ۲۲)
ب) همسان دولختی
ج) همسان یک پایه‌ای (ص ۵۰)
- ۷ الف) نثر ساده و روان، قابل فهم - عبارتهای وصفی دور و دراز و لفظ پردازیهای بی‌جا دیده نمی‌شود.
ب) نظام‌الاسلام کرمانی
ج) تحقیقات ادبی و تاریخی (ص ۴۷ و ص ۲۰)
- ۸ بلند بودن هجای پایان مصراع (ص ۵۶)
- ۹ بلند تلفظ کردن هجای کوتاه (ص ۵۴)
- ۱۰ الف) همسان دولختی (ص ۵۳)
ب) همسان یک پایه‌ای (ص ۵۰)
ج) ناهمسان (ص ۵۲)
- ۱۱ اَ گر آن تُر / کِ شی را زی / بِ دَس تِا رَد / دِ لِ ما را // بِ خالِ هِن / دِوِ یَش بَخ شَم / سِ مَر قَن دُ / بُ خا را را
الف) مصراع اول، هجای یازدهم «تا» (ص ۴۹)
ب) ۱- مصراع اول، هجای ۱۴ ۲- مصراع دوم، هجای ۳ و هجای ۱۲ «بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه» (یک مورد) ۳- مصراع دوم، هجای ۵ «کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند» (ص ۵۰ تا ۵۳)
- ۱۲ الف) در هجای دوم شاعر از اختیار زبانی، کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند استفاده کرده است. (ص ۵۴)
ب) در هجای آخر شاعر به جای هجای کوتاه از اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه بهره برده است. (ص ۵۴)
- ۱۳ بدون حذف همزه = دل / آ / رام
با حذف همزه = د / لا / رام (ص ۴۹)

پایه‌های آوایی	سَع دِی نْ	ظَز رَوِیْت	کُو تَه نْ	کُ نَد هَرِ گِز
	وَر رَوِی	بِ گَر دَانِی	دَر دَا مْ	نْ تَا وِی زَد
نشانه‌های هجایی	U - -	- - - U	U - -	- - - U

۱۴

(ص ۴۹)

۱۵ الف) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای اول، زبانی (ص ۵۴)

ب) بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه «و» در هجای اول، زبانی (ص ۵۰)

۱۶ سه مورد حذف همزه وجود دارد. ۱- «بارانی است» هجای پایانی مصراع اول ۲- «مَنْ اکنون» هجای هفت از مصراع دوم و

«بحرانی است» هجای پایانی از مصراع دوم (ذکر عدد سه کافی است) (ص ۴۹)

۱۷ الف)

هَ	م	بِر	گِ	بُو	دَنْ	هَ	مِی	سَا	خ	تِی
بِ	تَد	بِی	رِ	رَف	تَنْ	نْ	پِر	دَا	خ	تِی
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-
	فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعَل	

اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (پایان کلمه) در هجای دوم مصراع نخست

ب)؟؟

پ)

سُو	یِ	چَا	رِ	گِش	تَم	زِ	بِی	چَا	رِ	گِی
نْ	دَا	دَم	بِ	دُو	سَر	بِ	پِک	بَا	رِ	گِی
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-
	فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعَل	

اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای نخست مصراع نخست

اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره‌ی پایان کلمه) در هجای دوم مصراع نخست

ت)

نِ	کُو	هِش	م	کُن	چَر	خ	نِی	لُو	فَ	رِی	رَا
بِ	رُو	کُن	زِ	سَر	بَا	دِ	خِی	رِ	سَ	رِی	رَا
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-	-
	فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعُوکُن		فَعُوکُن		

اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (پایان کلمه) در هجای نهم مصراع دوم

تَ	فَر	رُج	كُ	نَاكِر	دَر	هَ	وَا	وُ	هَ	وَس
گَی	دَش	تِی	م	بَر	خَا	کِ	بَس	یَا	ر	کَس
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-
	فَعُولُن			فَعُولُن			فَعُولُن		فَعَل	

اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (واو عطف) در هجای نهم مصراع نخست

(ب)

مَن	نِ	مِی	گُو	یَم	زِ	یَاکِر	کُن	یَا	بِ	فِک	رِ	سُو	د	بَاش
ئِی	زِ	فَر	صَت	بِی	خَ	بَر	دَر	هَر	چ	هَس	تِی	زُو	د	بَاش
-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-	-	U	-
	فَاعِلَاتُن				فَاعِلَاتُن				فَاعِلَاتُن				فَاعِلِن	

اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره‌ی اضافه) در هجای دوازدهم مصراع نخست

(پ)

بِی	چَا	رِ	گِی	یِ	وُ	رَا	جُ	دِی	دَنَد
دَر	چَا	رِ	گِی	رِی	زِ	بَاکِر	کِ	شِی	دَنَد
-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
		مَسْتَفْعِلُ			فَاعِلَاتُ			فَعَلِن	

۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای چهارم مصراع نخست

۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره‌ی اضافه) در هجای پنجم مصراع نخست

پایه‌های آوایی بیت به صورت «مفعول مفاعیلن فعولن» نیز قابل جداسازی است. این گونه جداسازی تغییری در کشش‌های هجایی یا اختیارات شاعری به وجود نمی‌آورد.

(ت)

خَ	لَد	گَر	بِ	پَا	خَا	رِی	یَا	سَاکِر	بِ	رَا	یَد
چ	سَا	زَم	بِ	خَا	رِی	کِ	دَر	دِل	نِ	شِی	نَد
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-	-
	فَعُولُن			فَعُولُن			فَعُولُن			فَعُولُن	

۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای هفتم مصراع نخست

۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای هشتم مصراع نخست

۳- اختیار زبانی حذف همزه در هجای یازدهم مصراع نخست

گف	تی	پ	سَن	رِیَن	نَ	جا	ی	با	زیست
بش	تا	ب	کِ	جا	ی	چا	ر	سا	زیست
-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
	مستفعل			فاعلات				فعل کن	

- ۱- اختیار زبانی حذف همزه در هجای دوم مصراع نخست
 ۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای پنجم مصراع نخست
 (ب)

فَر	یا	د	کِ	دَر	زَه	گَ	دَ	رِ	ء (ا)	دَ	م	خا	کی
بَس	دا	نِ	فِ	شاکِر	دَن	دُ	بَ	سِ	دا	م	تَ	نی	دَنَد
-	-	U	U	-	-	U	U	-	-	U	U	-	-
	مستفعل			مستفعل				مستفعل				فعل	

- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره‌ی اضافه) در هجای نهم مصراع نخست
 (پ)

بَر	هَ	م	ء (ه)	لِ	جَ	هاکِر	سِ	ی	دُ	سَر	وَر	عَ	لیست
دَر	زَ	هَ	دِ	نِ	خَ	دا	ها	دِ	ئِ	زَه	بَر	عَ	لیست
-	U	U	-	-	U	-	-	U	U	U	-	U	-
	مفتعلن			فاعِلن				مفتعلن				فاعِلن	

- ۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره‌ی اضافه) در هجاهای پنجم مصراع نخست و دوم
 ۲- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در هجای نهم مصراع دوم
 (ت)

زِ	دُ	دِ	خوگِر	فِ	شا	نَم	زِ	عَ	مَت	شَ	بِ	جُ	دا	یی
چ	کَ	نَم	کِ	ت	ءین	ها	گَ	لِ	با	غَ	ء (ا)	شِ	نا	یی
U	U	-	U	-	-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
	فَعلات			فاعِلاتن				فَعلات				فاعِلاتن		

- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره‌ی اضافه) در هجای سیزدهم مصراع نخست

جادویی (— U —): اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای دوم
 ساقی ما (— UU —): اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی»
 آهوی دشت (— UU —): اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای دوم، و اختیار زبانی بلند تلفظ کردن
 مصوت کوتاه (کسره‌ی اضافه) در هجای سوم
 درخت دوستی (— U — — — U): اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره‌ی اضافه) در پایان هجای سوم
 سوی من (— UU —): اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در پایان واژه‌ی «سو»
 بهانه (— — U): اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در پایان کلمه
 تو گفתי (— — —): اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در پایان کلمه‌ی «تو»
 شب و روز (— — — U): اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در واو عطف هجای دوم

اگر مصوت بلند «ی» در میان واژگان ساده یا کلمه با پسوند و پیشوند یا ضمائر پیوسته بیاید، همواره کوتاه تلفظ می‌شود. مثل بیا، قیامت، دلداری‌اش و ... مصوت بلند «و» نیز، در واژگان تک‌هجایی از جمله مو، رو، کو و ... هرگز کوتاه تلفظ نمی‌شود؛ واژه‌ی «سو» از این قاعده مستثنی‌ست.

الف) کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند (۰/۲۵) (ص ۵۲) ب) امکان حذف همزه (۰/۲۵) (ص ۴۹)

۱- بتی دارم که گرد گل ز سنبل سایه بان دارد / بهار عارضش خطی به خون ارغوان دارد

ب تی دارم / ک گر د گل / ز سن بل سا / ی بان دا رد

---U / ---U / -U-U / ---U

ب ها ر عا / ر ضش خط طی / ب خو ن ار / غ وا دا رد

---U / -U-U / ---U / -U-U

بیت در وزن همسان تک پایه‌ای (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) سروده شده است.

با توجه به پایه‌های آوایی بیت متوجه می‌شویم که شاعر در هجای هفتم مصراع اول و هجای سوم و یازدهم مصراع دوم به ضرورت وزن هجای کوتاه را بلند به حساب آورده است.

۲- و رز نه چر / خ بر تازی / ب سوزی هف / ت در یا را

---U / ---U / ---U / ---U

ب در رم چر / خ در یا را / ب عشق صب / ر پی شانی

U

وزن بیت «مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن» است و شاعر هجای یازدهم مصراع دوم را به ضرورت وزن، بلند تلفظ کرده است.

۳- این چ می بود / دز چ سا غر / ری خ سا قی / در گ لو یم

--U- / --U- / --U- / --U-

کز س ر مس / تی گ دش تز / هر دُ عالم / ها ئ هو یم

U

در هجای پنجم مصراع اول و هجای هشتم مصراع دوم حذف همزه، همچنین در هجای سوم مصراع دوم بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه — از اختیارات زبانی این بیت است.

۱- آن فت ن / چ بر خی زد / صد فت ن / ب رن گی زد

---U/ U-- / ---U/ U--

وان لح ظ / ک بن شی ند / بس شو ر / ب پا خی زد

این بیت بر وزن «مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن» سروده شده و در هجای دوازدهم مصراع اول این بیت حذف همزه صورت گرفته است.

۲- در دا م ف / تا د آ هو / بی چند

-- / --U- / UU--

مح کم ش د / دس ت پا ی / در بند

هجای هشتم مصراع اول، بلند و معادلش در مصراع دوم کوتاه است. هجای کوتاه مصراع دوم را نمی‌توان بلند تلفظ کرد اما هجای بلند مصراع اول را کوتاه تلفظ می‌کنیم تا با معادل خود در مصراع بعد همسان گردد.

۳- سع دی ن / ظ رز رو یت / کو ته ن / ک ند هر گز

---U/ U-- / ---U/ U--

ور رو ی / ب گر دا نی / در دا م / ن تا وی زد

وزن بیت «مفعول مفاعیلن، مفعول مفاعیلن» است. با توجه به پایه‌های آوایی بیت و مقایسه دو مصراع پی می‌بریم که شاعر در هجای پنجم مصراع اول و دوازدهم مصراع دوم از اختیار زبانی حذف همزه استفاده کرده است. نکته: بیت دوم بر وزن «مستفعل فاعلات فع لن» است و نیازی به تقطیع ندارد.

۱- غ مش در / ن هان خا / ن ی دل / ن شی ند

--U/ --U / --U/ --U

ب نازی / ک لی لی / ب مح مل / ن شی ند

هجای هشتم مصراع اول به ضرورت بلند تلفظ شده است.

۲- ت وا نا / ب ود هر / ک دا نا / ب ود

-U/ --U / --U/ --U

ز دا نش / دل پی / ر بر نا / ب ود

U

هجای پنجم مصراع دوم به ضرورت بلند تلفظ می‌شود.

۳- گ ر زین من / ز ل وی ران / ب سو ی خا / ن ر وم

-UU/ -U-U / --UU / --UU

د گ ران جا / ک ر وم عا / ق ل فرزا / ن ر وم

هجای سوم مصراع اول و مصراع دوم حذف همزه دارد. هجای دهم مصراع اول به ضرورت کوتاه تلفظ شده است. هجای یازدهم مصراع اول به ضرورت بلند تلفظ شده است.

۱- هجای سوم که کوتاه است بلند تلفظ شده است.

۲- هجای چهارم که کوتاه است بلند تلفظ شده است.

۳- هجای دوم که کوتاه است بلند تلفظ شده است.

۴- هجای دوم که بلند است، کوتاه تلفظ شده و هجای سوم که کوتاه است بلند تلفظ شده است.

اگر مصوت بلند «ی» در میان کلمات ساده یا کلمه‌ای با پسوند یا پیشوند یا ضمیر متصل بیاید همواره کوتاه است و مصوت بلند «و» در کلمات تک هجایی هیچ‌گاه کوتاه نمی‌شود جز در کلمه «سو» که در صورت اضافه شدن ممکن است کوتاه شود.

۱- شخ ص خف ت / خر س می ران / دش م گس
- U - / - - U - / U - U -

وز سی تی زا / مد م گس زو / با ز پس

-

وزن: فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

در هجای چهارم مصراع اول، مصوت کوتاه به ضرورت بلند تلفظ می‌شود و همچنین در هجای چهارم مصراع دوم حذف همزه صورت گرفته است.

۲- م نان ن گی / ن س لی مان / ب هی چ نس / تا نم

- - / - U - U / - - U U / - U - U

ک گاه گا / ه ب رو دس / ت اه ر من / با شد

وزن: مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلن

در هجای دوم مصراع اول و در هجای هفتم مصراع دوم حذف همزه صورت گرفته است.

۳- ن بی نی با / غ بان چن گل / ب کا رد

- - U / - - - U / - - - U

چ ما ی غم / خ رد تا گل / ب را رد

وزن: مفاعیلن مفاعیلن مفاعی

در هجای سوم مصراع دوم بیت، مصوت کوتاه به ضرورت بلند تلفظ می‌شود.

هجای دهم مصراع دوم نیز حذف همزه دارد.

۴- چ نان در قی / د مه رت پا / ی بن دم

- - U / - - - U / - - - U

ک گو یی آ / هو یی سر در / ک من دم

-

وزن: مفاعیلن مفاعیلن مفاعی

در هجای پنجم مصراع دوم هجای بلند به ضرورت وزن هجای کوتاه تلفظ شده است.

شاعر برای همسانی هجاهای ناهمسان از قابلیت اختیارات بهره می‌گیرد چرا که اگر از این اختیارات استفاده نشود با توجه به اینکه همه اشعار تناسب آوایی یکسانی ندارند ممکن است شعر دستخوش ناهمگونی‌ها و ناهماهنگی‌هایی شود.

۱- در د ا م ف / تا د آ هو / یی چند

-- / -- U- / UU --

مح کم ش د / دست پای / در بند

هجای هشتم مصراع اول، بلند و معادلش در مصراع دوم کوتاه است. هجای کوتاه مصراع دوم را نمی‌توان بلند تلفظ کرد اما هجای بلند مصراع اول را کوتاه تلفظ می‌کنیم تا با معادل خود در مصراع بعد همسان گردد.

۲- پی ش ک ما / ن اب رو یش / لاب ه می / ک نم و لی

-U-U / -UU- / ---U/ -UU-

گوش ک شی / د اس ت زا / گوش ب من / ن می ک ند

شاعر هجای هفتم مصراع اول را به ضرورت وزن، بلند تلفظ کرده است.

۱- ب صد جا نر / ز دان رغ بت / ک جا نان

--U / ---U / ---U

ن خا هم گو / ی د خا هد / ب صد جان

U

شاعر در هجای ششم مصراع دوم، برای همسانی هجاها و رسیدن به آهنگ و وزن مناسب بیت، به ضرورت وزن «واو ربط» را به صورت بلند تلفظ کرده است.

۲- ه م کا رم / ز خد کا می / ب بد نا می / ک شی دا خر

---U / ---U / ---U / --UU

ن هان کی ما / ن دان را زی / ک زو سا زن / د مح فل ها

شاعر در هجای دوم مصراع اول مصوت کوتاه پایان هجا را بلند در نظر گرفته است.

۳- ت ک جا یی / تا ش وم من / چا ک رت

-U- / --U- / --UU

چا ر قت دو / زم ک نم شا / ن س رت

U -

شاعر هجای اول مصراع اول را به ضرورت وزن شعر، بلند در نظر گرفته است تا ناهمواری در آهنگ و وزن شعر پدیدار نگردد.

۱- این چ می بو / دز چ سا غر / ری خ سا قی / در گ لو یم
 --U- / --U- / ---U/ --U-

کز س ر مس / تی گ دش تز / هر د عالم / های هو یم
 U

این بیت بر وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن» سروده شده است و هجای پنجم مصراع اول و هجای هشتم مصراع دوم حذف همزه دارد. در ضمن در هجای سوم مصراع دوم هجای کوتاه به ضرورت وزن بلند تلفظ شده است.

۲- آن فت ن / چ بر خی زد / صد فت ن / ب رن گی زد
 ---U/ U-- / ---U/ U--

وان لح ظ / ک بن شی ند / بس شو ر / ب پا خی زد

این بیت بر وزن «مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن» سروده شده و در هجای دوازدهم مصراع اول این بیت حذف همزه صورت گرفته است.

۳- دران مج لس / ک جام عش / ق نو شند
 --U/ -U-U / ---U

ک جا پن د / خ رد من دان / ن یو شند

این بیت بر وزن «مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن» سروده شده و در هجای هفتم مصراع اول و هجای چهارم مصراع دوم، به ضرورت بلند تلفظ شده است.

۴- ن با یس تی / ه مو ول مه / ر بس تن
 --U / ---U / ---U

چ در دل دا / ش تی پی مان / ش کس تن

وزن بیت «مفاعیلن مفاعیلن مفاعی» است و در هجای ششم مصراع اول حذف همزه صوت گرفته است.

۳۳ پس سوی کا / ری ف رس تا / دان د گر
 -U- / --U- / -U--

تا ازین دی / گرش ود او / باخ بر
 -U

بیت بر وزن «فاعلاتن فاعلاتن فاعلن» است.

مصوت بلند «و» در کلمات تک هجایی هیچ‌گاه کوتاه نمی‌شود اما در کلمه «سو» در صورت مضاف شدن ممکن است کوتاه شود.

در مصراع اول این بیت هجای دوم به ضرورت وزن کوتاه و هجای سوم بلند تلفظ شده است.

۱- هجای دوم کوتاه تلفظ شده است.

۲- هجای دوم کوتاه تلفظ شده است.

۳- هجای سوم بلند تلفظ شده است.

۴- هجای اول بلند تلفظ شده است.

۱- پی ش ک ما / ن اب رو یش / لاب ه می / ک نم و لی
- UU - / - UU - / - UU -

گوش ک شی / د اس ت زا / گوش ب من / ن می ک ند
وزن بیت «مفتعلن مفاعلن، مفتعلن مفاعلن» است و شاعر هجای هفتم مصراع اول را به ضرورت وزن، کوتاه تلفظ کرده است.

۲- ن سی م صب / ح را گف تم / ک با او جا / ن بی داری
- UU - / - UU - / - UU -

ک زان جان ب / ک او با شد / ص با عن بر / ف شان آید
-

وزن بیت «مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن» است و شاعر در هجای سوم مصراع اول این بیت، کسره اضافه پایان واژه را بلند تلفظ کرده است تا با هجای معادلش در مصراع بعد همسان گردد.

۳- سع دی ن / ظ رز رو یت / کو ته ن / ک ند هر گز
- UU - / - UU - / - UU -

ور رو ی / ب گر دانی / در دام / ن تا وی زد
وزن بیت «مفعول مفاعیلن، مفعول مفاعیلن» است.

با توجه به پایه‌های آوایی بیت و مقایسه دو مصراع پی می‌بریم که شاعر در هجای پنجم مصراع اول و دوازدهم مصراع دوم از اختیار زبانی حذف همزه استفاده کرده است.

۱- ا گر لذ / ذ ت تر / ک لذ ذت / ب دانی
- UU - / - UU - / - UU -

د گر لذ / ذ ت نف / س لذ ذت / ن خانی

وزن بیت «فعولن فعولن فعولن فعولن» است و شاعر هجای پنجم مصراع اول و دوم را به ضرورت وزن، بلند تلفظ کرده است.

۲- و رز نه چر / خ بر تازی / ب سوزی هف / ت در یا را
- UU - / - UU - / - UU -

ب در رم چر / خ در یا را / ب عشق صب / ر پی شانی
لا

وزن بیت «مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن» است و شاعر هجای یازدهم مصراع دوم را به ضرورت وزن، بلند تلفظ کرده است.

۱- م ن گررن / د م گرشی / خ ز هر فر / ق ک هس تم
- UU - / - UU - / - UU -

این مصراع بر وزن همسان تک پایه‌ای (فعلاتن فعلاتن فعلاتن) سروده شده است و شاعر در هجای سوم و هجای هفتم از اختیار زبانی حذف همزه استفاده کرده است. به عبارتی الف «اگر» در هر دو مورد حذف شده است.

۲- ک وا کب در / س جو دف تن / د گر لب را / ب جن بانی
- UU - / - UU - / - UU -

وزن مصراع مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن است و الف «افتند» و «اگر» به جهت عدم تلفظ حذف شده است.

۳۸ ب تی دارم / ک گر د گل / ز سن بل سا / ی بان دارد

---U / ---U / -U-U / ---U

ب هار عا / ر فش خط طی / ب خون ار / غ وا دارد

---U / -U-U / ---U / -U-U

بیت در وزن همسان تک پایه‌ای (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) سروده شده است. با توجه به پایه‌های آوایی بیت متوجه می‌شویم که شاعر در هجای هفتم مصراع اول و هجای سوم و یازدهم مصراع دوم به ضرورت وزن هجای کوتاه را بلند به حساب آورده است.

۳۹ کی شع ر / ت رن گی زد / خاطر ک / ح زین با شد

---U / U-- / ---U / U--

یک نک ت / ا زین مع نی / گف تی م / ه مین با شد

وزن این بیت مفعول مفاعیلن، مفعول مفاعیلن (همسان دولختی) است. با خوانش درست بیت و تعیین پایه‌های آوایی متوجه می‌شویم که شاعر در هجای پنجم مصراع اول و دوم از اختیار زبانی حذف همزه استفاده کرده است.

۴۰ این اختیار بر دو نوع است:

۱- حذف همزه: اگر پیش از همزه آغاز هجا، حرف صامتی بیاید یعنی همزه بین یک صامت و یک مصوت قرار گیرد و به تلفظ در نیاید می‌توان آن را حذف کرد.

۲- تغییر کمیت مصوت‌ها: به دو نوع «کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند» و «بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه» تقسیم می‌شود که شاعر در مواردی خاص این اختیارات را در شعر اعمال می‌کند.

۴۱ اختیارات شاعری به دو نوع زبانی و وزنی تقسیم می‌شود. اختیارات زبانی اختیاراتی هستند که شاعر با نحوه بیان و شیوه

تلفظ خود اعمال می‌کند. در هر زبانی کلماتی وجود دارند که دو یا چند تلفظ دارند و شاعر اختیار دارد هر کدام را خواست به‌کار ببرد.

۴۲ هماهنگی موسیقایی مصراع‌ها بیانگر نظام و انسجام بافت آهنگین و همگونی چینش نشانه‌های آوایی است. گاهی این

تناسب آوایی و یکسانی و همنوایی، دستخوش ناهمگونی و ناهماهنگی‌هایی می‌شود. شاعران برای اینکه این ناهماهنگی را به همواری تبدیل کنند و از ناهمواری‌های ایجاد شده در سخن برهند از قابلیت‌های زبانی و وزنی بهره می‌برند که به آن اختیارات شاعری می‌گویند.

۴۳ فعولن ۰/۲۵

۴۴ گزینه‌ی ۱ ۰/۲۵

ا	گ	ر	ک	ا	ری	ک	نی	هز	دی	س	تا	نی
U	-	-	-	U	-	-	-	-	U	-	-	-
ج	بی	کا	ری	ی	قی	بی	هز	د	ما	نی		
U	-	-	-	U	-	-	-	U	-	-		

۴۵

نام ارکان: مفاعیلن، مفاعیلن، فعولن ۰/۵ تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی ۰/۷۵

خُ	دا	یا	ب	خا	ری	م	را	نز	د	زم
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-
ک	صو	رت	ن	بن	دد	د	ری	دی	م	زم
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-

نام ارکان: فعولن، فعولن، فعولن، فَعْل (۰/۵) تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی (۰/۷۵)

ا	لا	هی	سی	ن	ای	ده	آ	ت	شَف	روز
U	-	-	U	-	-	-	-	U	-	-
د	را	سی	ن	د	لی	وا	دل	ه	م	سوز
U	-	-	U	-	-	-	-	U	-	-

نام ارکان: مفاعیلن مفاعیلن فعولن (۰/۵) تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی (۰/۷۵)

۵۳ ک (هجای ششم در مصراع دوم) تبدیل به بلند شده است. (۰/۲۵)

خُ	لد	گر	ب	پا	خا	ر	یا	سا	ب	را	ید
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-	-
چ	سا	زم	ب	خا	ری	ک	در	دل	ن	شی	ند
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-	-

وزن: فعولن فعولن فعولن فعولن (۰/۲۵) تقطیع (نشانه‌گذاری) هجایی (۰/۵)

تقطیع (نشانه‌گذاری) به ارکان (پایه‌های آوایی) (۰/۲۵)

۵۸ مستفعلُ ۰/۲۵

۵۹ تغییر کمیت مصوّت‌ها (بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه) ۰/۲۵

۶۰ الف) فعولن ۰/۲۵ ب) متقارب ۰/۲۵

پ) تبدیل مصوت کوتاه به بلند. ۰/۲۵ یا تبدیل هجای کوتاه «تُ» به هجای بلند

۶۱ فاعلاتن ۰/۲۵

۶۲ مفاعیلن ۰/۲۵

۶۳ زبانی ۰/۲۵ یا بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه

۶۴ حذف همزه (عهدی است) ۰/۵ بلندشدن مصوّت کوتاه (ن در جان) ۰/۵

۶۵ با حذف همزه: بدون حذف همزه:

دِ | ل | ا | (ا) | زار
U - - -

دِ | لا | زار
U - - -

تقطیع هجایی: ۰/۲۵ علامت‌گذاری: ۰/۲۵ تقطیع هجایی: ۰/۲۵ علامت‌گذاری: ۰/۲۵

۶۶ زبانی ۰/۲۵ یا تغییر کمیت مصوّت‌ها (تبدیل هجای کوتاه به بلند)

۶۷ رَمَل ۰/۲۵

۶۸ با حذف همزه بدون حذف همزه

خَ | شَا | واز ۰/۲۵ خُ | شُ | عَا (آ) | واز ۰/۲۵

U - - - U - - -

۶۹ تغییر کمیت مصوّت‌ها ۰/۵ یا بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه

۷۰ با حذف همزه بدون حذف همزه

خَ | شَا | واز ۰/۲۵ خُ | شُ | عَا (آ) | واز ۰/۲۵

U - - - U - - -

۷۱ تغییر کمیت مصوّت‌ها ۰/۵ یا بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه

۷۲ بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه («ل» در «دل»)

۷۳ امکان حذف همزه (در آن حال)

۷۴ تغییر کمیت مصوت‌ها

۷۵ «ز» در «سبزه» ۰/۲۵ به هجای بلند تبدیل شده است. ۰/۲۵ یا (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه)

«از» در «دمید از» ۰/۲۵ امکان حذف همزه ۰/۲۵

۷۶ الف (مفعول) ۰/۲۵ ، ب (مفتعلن) ۰/۲۵ ، پ (مفعولن) ۰/۲۵

۷۷ زبانی ۰/۲۵

۷۸ هجای دوم، بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمه ۰/۲۵

۷۹ بلند شدن مصوت کوتاه (ن در درون) ۰/۵ ، حذف همزه (نجست اسرار) ۰/۵

تغییر کمیت مصوت‌ها

چُ	تُ	خُدُ	کُ	نِی	اَخِ	تُ	رِ	خِی	شِ	رَا	بَدِ
U	-	U	-	-	U	-	U	-	U	-	-
ه	دَا	رِزْ	فُ	لِکْ	چَشْمِ	نِی	کَخِ	تُ	رِی	رَا	
	فَعولن	↑ حذف همزه	فَعولن	فَعولن	فَعولن	↑ حذف همزه	فَعولن	فَعولن	فَعولن		

۸۰

تغییر کمیت مصوت‌ها

↓

تُ	فَرِ	رُجِ	کُ	نَاکُ	دَرِ	هَ	وَا	وُ	هَ	وَسِ
U	-	-	U	-	-	U	-	U	-	-
گُ	دَشْتِ	تِی	مِ	بَرِ	خَا	یِ	بَسِ	یَا	رِ	گَسِ
	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن

۸۱

بِ	سَبِّ	زِ	کُ	جَا	تَا	زِ	گَرِ	دَدِ	دِ	لِمِ
U	-	U	-	-	U	-	-	-	U	-
کِ	سَبِّ	زِ	بِ	خَا	هَدِ	دِ	مِی	دَزِ	گِ	لِمِ
	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن

۸۲

در هجای سوم هر دو مصراع تغییر کمیت مصوت‌ها، حذف همزه در هجای نهم مصراع دوم

اختیار زبانی حذف همزه

پ	با	ید	ه	وس	کر	د	نز	ستر	پ	در
-	U	-	U	-	-	U	-	-	U	-
ک	دو	ر	ه	وس	با	زی	یا	مد	پ	ستر

۸۳

تغییر کمیت مصوت ها ↑ فعلون فعل
تغییر کمیت مصوت ها تغییر کمیت مصوت ها، تبدیل مصوت بلند به کوتاه

تغییر کمیت مصوت ها

سوی	چا	ر	گش	تم	ز	بی	چا	ر	گی	
-	U	-	U	-	-	U	-	U	-	
د	دا	دم	پ	دو	دل	پ	یک	با	ر	گی

۸۴

تغییر کمیت مصوت ها

شد	مو	س	م	سب	ز	و	د	ما	شا
-	-	U	U	-	U	-	U	-	-
بر	خیا	ز	پ	یا	پ	سو	ی	صح	را

۸۵

مستفعل فاعلات فعل لن

ه	م	بر	گ	بو	دن	ه	می	سا	خ	تی
-	U	-	U	-	-	U	-	-	U	-
پ	تد	بی	ر	رف	تن	د	پر	دا	خ	تی

۸۶

فعلون فعلون فعلون فعل

ا	گ	ر	ث	ز	آ	م	و	خ	ن	س	ر	ن	ت	ا	ب
-	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U
پ	ج	و	ی	د	ر	ت	ه	م	س	و	ر	ی	ر	ا	
	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن											

۸۷

اختیار زبانی تغییر کمیت مصوت‌ها در هجای سوم مصرع اول و هجای پنجم و ششم مصرع دوم

با	غ	ب	ا	ن	گ	ر	چ	د	ر	و	ز	ی	ص	ح	ب	ت	گ	ل	ب	ا	ی	د	ش
-	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U
ب	ر	ج	ا	ف	ا	ی	خ	ا	ر	ه	ج	ا	ر	ص	ب	ر	ب	ل	ب	ا	ی	د	ش
	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن																			

۸۸

در هجای یازدهم مصرع اول و هجای چهارم مصرع دوم از اختیار زبانی تغییر کمیت مصوت‌ها استفاده شده است.

چ	خ	ا	ه	ی	ی	ن	ا	م	ت	ب	و	د	ج	ا	و	د
U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U
ه	گ	ن	ا	م	ن	ی	ک	ب	ز	ر	گ	ا	ن	د	ه	ا
	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن												

۸۹

۹۰ در موارد ۱، ۲، ۴ و ۵ همزه حذف شده است.

۹۱ نوای نی ← تغییر کمیت مصوت/ تو گفنی ← تغییر کمیت مصوت/ ...

در مثال‌های دیگر نیز تغییر کمیت مصوت‌ها (بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه یا کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند) صورت گرفته است.

۹۲ میان کلمه بسیط یا کلمه با پسوند یا پیشوند یا ضمیر متصل باشد، حتماً کوتاه تلفظ می‌شود. مصوت بلند (وُ) در کلمات تک هجایی - به استثناء کلمه (سو) در حالت اضافه - همیشه بلند تلفظ می‌شود.

۹۳ اگر مصوت کوتاه در پایان کلمه باشد، مصوت بلند (ُ) یا (ی) اگر در پایان کلمه‌ای باشد و پس از آن، مصوت دیگری آمده باشد، می‌توان کوتاه تلفظ کرد.

۹۴ (۱) اگر همزه در آغاز هجا باشد و قبل از آن صامت باشد، می‌توان همزه را حذف کرد. مثال از آسمان و آراسمان - خراب‌آباد و خراب‌آباد.

(۲) تغییر کمیت مصوت‌ها : شاعر در موارد خاصی مختار است که به ضرورت وزن شعر، مصوت کوتاه را بلند و مصوت بلند را کوتاه کند. مانند: دل من (U U-) را به صورت (U--U-) بخواند.

شاعر اختیار دارد در معدود کلماتی که بیش از یک شکل تلفظ دارند، کلمه را آن گونه تلفظ کند که با وزن شعر تناسب داشته باشد.